

այնպիսի ամուր հիմքի վերայ, որ երբեք չի կարող խոր-
տակուած լինել:—

Թարգմանելով պ. Աղէքսանդր Վերմիշեանի այս ուշ-
ադրաւ յօդուածը՝ պարտք ենք համարում մի քանի կէ-
տերի վերայ կանգ առնել, դրանց աւելի եւս պարզելու
հայ ընթերցողների համար:

Յուսիկ. Սպս.

ՀՈԳԵՐԱՆՈՒԹԵԼՆ ՏԵՂԸ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՇԸՐՔՈՒՄ

Պրոֆ. Ի. Գ. Օրբանյակի

ԳԼՈՒԽ III.

Հոգեբանական երևոյթների առանձնայատկութիւններն
էւ նրանց տարբերութիւնը ճիշդիւրէն աշխարհից:

Հոգեբանական երևոյթներն հասկանալու համար չա-
փազանց կարևոր է պարզել, թէ ինչո՞ւ է տարբերում
հոգեկան աշխարհը ֆիզիքականից, ինչո՞ւն են կայանում
գիտակցութեան որոշ առանձնայատկութիւնները. հոգեոյ
մէջ կան արդեօք որ և է յատուկ սկզբունքներ կամ յատ-
կութիւններ, որոնք չեն պատահում՝ կամ չեն արտայայտ-
ւում նիւթական աշխարհում:

Առաջին բանը, որ աչքի է ընկնում հոգեկան աշ-
խարհը նիւթականի հետ համեմատելիս, այն է, որ իւրա-
քանչիւր հոգեբանական երևոյթ բացառիկ՝ անձնական
բնաւորութիւն ունի, այսինքն անխզելի կապուած է այն
անձի հետ, որն այդ երևոյթը զգում է իւր մէջ:

Եթէ ես դիտում եմ որ և է առարկայ, այդ դէպ-
քում նրանից ստացուած մտապատկերը սեփականու-
թիւնս է, կամ իմ գիտակցութեան որոշ կացութիւն.
կարելի է ընդունել, որ որոշ վայրկեանին ես միակ անձնա-

ւորութիւնն եմ, որն օժտուած է հասկանալու շրջապատող բնութիւնը և որ գիտակցութեանս մէջ գոյութիւն ունեցող պատկերը՝ միակ հոգեբանական երևոյթ է, առաջ եկած արտաքին որոշ առարկայի ազդեցութեամբ։ Բայց եթէ անդամ լինին քաղմածիւ անհատներ, որոնք օժտուած են միատեսակ ընդունակութեամբ ըմբռնելու իրենց գիտակցութեան մէջ շրջապատող առարկաների մտապատկերներ, գիտակցութեան իւրաքանչիւր երևոյթն առանձին վերցրած, իւրաքանչիւր պատկերն իրենից ներկայացնում է կղզիացած երևոյթ, որը նախ և առաջ չի կարող անմիջապէս հաղորդուել մի ուրիշին, և երկրորդ՝ անխզելի կապուած է այն անհատի գոյութեան հետ, որը նրան գիտակցում է։

Բնութեան իւրաքանչիւր առարկայի մասին մենք կարող ենք մտածել որպէս ինքնուրոյն կերպով գոյութիւն ունեցողի մասին, որը մեզանից անկախ է. իսկ մեր գիտակցութեան իւրաքանչիւր կացութեան մասին, օրինակ հէնց այդ առարկայի մտապատկերի մասին այն վայրկեանին, երբ մենք գիտում և գիտակցում ենք այն, մենք չենք կարող մտածել այլապէս, քան որպէս մեր գիտակցութեան մասին, որպէս մեր անձի որոշ մոմէնտի մասին։ Այդ պատճառով էլ գիտակցութիւնը, կամ աւելի ուղիղն ասած նրա իւրաքանչիւր վայրկեանը աւելի բարդ է, քան բնութեան որ և է երևոյթը այն մտքով, որ գիտակցութեան իւրաքանչիւր երևոյթը միշտ կրկին յատկութիւն ունի, որովհետեւ նրա մէջ՝ բացի մեր գիտակցութեան բովանդակութիւնից, մտնում է նաև մեր անձնական գործակցութիւնը։

Հոգեկան երևոյթներին այդ առանձնայատկութիւնը առաւելապէս խիստ է արտայայտուած կամքի և զգացմունքների շրջանում։ Ախորժելին ու անախորժը, ուրախութիւն ու վիշտը, յոյսն ու երկիւղը և այլ նման զգացմունքները, մեր բոլոր ցանկութիւնները, ձգտումներն ու ծրագիրները նպատակները, համակրանքն ու հակակրանքը մեր անձի, մեր սեփական ներքին հոգեօր էութեան տար-

բեր դրութիւններ են: Նոյն իսկ այն դէպքերում, երբ այդ զգացմունքները մեր մէջ առաջ են գալիս արտաքին պատճառների շնորհիւ, օրինակ՝—երաժշտութեամբ, մենք մեր գիտակցութեան մէջ պարզ կերպով տարբերում ենք հոգեկան գործողութեան երկու կողմեր՝—մինը, որ վերաբերում է արտաքին պատճառի, օրինակ երաժշտութեան բնաւորութիւնը և մի ուրիշ բան, որը պատկանում է մեր «եսին»—մեր տրամագրութիւնը:

Երբ մեր ուշագրութիւնը կանգ է առնում որ և է պատկերի վրայ, մենք, թէև գիտենք, որ այդ պատկերներն ու տպաւորութիւններն առաջ են եկած արտաքին բնութեան առարկաների կամ պատճառների շնորհիւ, բայց նոյնաժամանակ մենք գիտակցում ենք, որ այդ պատկերները, որպէս գիտակցութեան որոշ դրութիւններ, պատկանում են մէկին, ով որ ընդունում է այդ տպաւորութիւնները, այսինքն ըմբռնում է այդ զգացողութիւնը և այդ մէկը դարձեալ մեր ներքին հոգեկան եսն է: Միանգամ մեր եսը ըմբռնում է այն, ինչ որ կատարւում է մեր գիտակցութեան մէջ, միւս անգամ այդ եսը այն օրեկան (գիտողին երեացող առարկան) է, որի վրայ կատարւում է հոգեկան կեանքը: Գիտակցութեան և մեր եսի մէջ գոյութիւն ունեցող անխզելի կապն է, որ կազմում է հոգեկան աշխարհի անձնականութիւնը: Այդ անձնականութիւնը այնքան բազմատեսակ է երևան գալիս և ունենում այնքան նշանաւոր հետեւանքներ, մեր ամբողջ հոգեկան կեանքի նկատմամբ, որ մեզ հարկադրում է փոքր ինչ աւելի կանգ առնել հոգւոյ այդ առանձնայատուկութեան վրայ:

Հոգեկան աշխարհի անձնական տնհատական բնաւորութիւնն ամենից առաջ արտայայտւում է նրանում, որ հակառակ ֆիզիքական աշխարհի, հոգեբանական երեոյթները մարդուց անկախ՝ ինքնուրոյն գոյութիւն չունին:

Հոգեբանական իւրաքանչիւր երեոյթ, զգացողութիւն, մտապատկեր, միտք կամ զգացմունք, ընդհանրապէս գիտակցութեան իւրաքանչիւր արտայայտութիւնը գոյութիւն

ունի միմիայն այն անձի համար, որի մէջ նա ծնունդ է առել: Միտքս, որպէս գիտակցութեան երևոյթ, բացի ինձանից՝ ուրիշ ոչ ոքի համար գոյութիւն չունի: Ինձանից դուրս գիտակցութիւնս գոյութիւն չունի:

Արտաքին աշխարհի նիւթական երևոյթներն՝ ընդհանրապէս կառուին բնորոշումով են նրանով, որ նրանց գոյութիւնը կախումն չունի ոչ իմ անձնական և ոչ էլ ուրիշ մարդկանց գիտակցութիւնից:

Մեռնում են մարդկանց սերունդներ, նրանց փոխարինում են նորերը, իսկ արտաքին առարկաները մնում են: Արտաքին առարկաների այդ՝ մեր գիտակցութիւնից անկախ դրութեան մէջն է կայանում ֆիզիքական աշխարհի առարկայականութիւնն ու իրականութիւնը:

Արտաքին աշխարհի մասին մեր ունեցած բոլոր տեղեկութեանց աղբիւրն են մեր տպաւորութիւնները, այսինքն զգացողութիւններ, մտապատկերներ և պատկերացումներ, մի խօսքով՝ մեր գիտակցութեան զանազան դրութիւններ: Այդ պատճառով էլ կարող է թուալ, որ նոյն իսկ արտաքին աշխարհի առարկաների գոյութիւնն անխզելի կապուած է մեր գիտակցութեան, մեր եսի հետ: Բայց իրօք այդ կապը այնքան էլ հաստատուն չէ: Նախ՝ արտաքին առարկաների կրկին դիտողութիւնը մեզ համոզում է, որ մենք այդ առարկաները միշտ գտնում ենք մեր աչքի առաջ, որ այդ առարկաները չեն փոխուել այն ժամանակի ընթացքում, որն անցել է մեր դիտողութիւնից:

Բայի դրանից մենք ուրիշ մարդկանց ցուցումներից գիտենք, որ այդ առարկաները շարունակում էին գոյութիւն այդ մարդկանց համար և այն ժամանակ երբ մենք նրանց չէինք դիտում: Այս տեղից վերջի վերջոյ առաջ է դալիս այն համոզմունքը, որ մեզ չըջապատող առարկաները թէ և գոյութիւն ունէին մեզ համար մի միայն մեր զգացումների շնորհիւ բայց նրանք ինքն ըստ ինքեան գոյութիւն ունին մեր մարդկային գիտակցութիւնից անկախ: Կարող է պատահել, որ եթէ գոյութիւն ունենար մի

միայն մի իւրացնող անհատ, կամ եթէ առարկաներն անընդհատ փոփոխելիս լինէին իրենց յատկութիւններն, այդ անհատի մէջ չէր կարող համոզմունք գոյանալ արտաքին բնութեան անկախութեան և իրական լինելու մասին:

Գիտակցութեան ամենաբնորոշ յատկութիւններից մինը կայանում է նրանում, որ գիտակցութեան երևոյթները չեն ձգւում անընդհատ գծի նման, իրար հետ չեն ձուլւում, այլ բաժան են իրարից: Մեր հոգեկան կեանքն ընթանում է թռիչքներով, գիտակցութեան մի երևոյթից մինչև միւսը կայ անպատճառ դատարկ տարածութիւն: Այդ աւելի նկատելի է մտքերի շրջանում, որտեղ հատուածականութիւնն ու անկայունութիւնը աչքի են ընկնում շատ պարզ (բելիեֆ) կերպով, նոյն իսկ ամենալարուած խելքի տէր մարդը չի կարող որոշ կարճ ժամանակից աւելի պահպանել և պայծառ պահել իւր գիտակցութեան մէջ որ և է միտքը: Այն դէպքերում, երբ միևնոյն միտքը դիմացկուն անհաստատուն կերպով զբաղեցնում է մեր միտքը, նա խկապէս առ երևոյթս միայն հաստատուն է, նա երբեմն անյայտանում և երբեմն նորից երևան է գալիս մեր գիտակցութեան մէջ—նա մեր գիտակցութեան մէջ գոյութիւն ունի մի միայն պարբերաբար: Այն հաղուադիւտ դէպքերում երբ որ և է անբաժան միտքը տիրանում է մարդուս խելքի վրայ, մենք նկատում ենք դրութեան անընականութիւն և խօսում ենք *idée fixe*-ի սեւեռման մասին: Նոյն բանն է մեր զգացմունքների, մեր ձգտումների և կամեցողութիւնների վերաբերութեամբ:

Հոգւոյ միակ առպարէզը, որտեղ կարծէք գոյութիւն ունի գիտակցութեան կայունութիւնը—դա մեր տպաւորութիւնների (սփերան է) սահմանն է, այսինքն զգացողութիւնների և մտապատկերների:

Երբ մեր առաջն է որ և է առարկան, որը միևնոյն ժամանակ հանդարտ է մնում և չի փոխում իւր յատկութիւնները, այդ առարկայի մտապատկերն ու առաջ

բերած զգացողութիւնները որոշ ժամանակ յայտնուում են մեր գիտակցութեան մէջ. մենք ստանում ենք գիտակցութեան ընդհատուող մի գրութիւն. Բայց այստեղ երեւան է գալիս մեր հոգւոյ այն արժատական առանձնաշատկութիւնը, որը գիտակցութեան պայծառութեան ամենայնող պայմաններում — երբ այդ գիտակցութիւնը արտաքին պայմաններից գրգիռ է ստանում և պահպանւում է արտաքին առարկաներով, նա դարձեալ կը մնայ անվստահելի և կայուն մի միայն շատ կարճ ժամանակով: Մանրակրկիտ դիտողութիւնները ցոյց տուին, որ մեր ուշադրութեան ամենաբարձր ու կեդրոնացած գրութեան ժամանակ որ և է առարկայի կամ երեւոյթի մասին, մենք ժամանակ առ ժամանակ պարբերաբար կօրցնում ենք տպաւորութեան թելը: Օրինակ, երբ երաժշտական գործիքը մեր մօտ որոշ ոյժ և բարձրութիւն ունեցող ձայն է հանում տեղաբար, մենք կանոնաւոր պարբերականութեամբ վայրկենաբար դադարում ենք լսել այդ ձայնը: Արդեօք դա մեր ուշադրութեան զգայարանի յօգնածութեամբ է բացատրուում, թէ այդ ընդհատումները հետեւանք են մեր հոգու անընդհատ աշխատանքին անընդունակ լինելու: Մի բան միայն պարզ է, որ մեր գիտակցութիւնը չի կարող անընդհատ լինել, այլ նա պարբերական բնաւորութիւն ունի:

Նոյն իսկ ամենանպաստաւոր պայմաններում մեր գիտակցութեան ընթացքը նման է շղթայի, որի օղակները պարբերաբար գուրս են ընկնում: Գիտակցութեան այդ առանձնայատկութիւնն է պատճառը, որ նա իրենց չի կարողանում հասնել ձուլածոյ ամբողջութեան և նա դատապարտուած է երեւալու մեզ՝ որպէս իրար հետեւող անկապ մի մասսա:

Ի հարկէ մեր անմիջական գիտակցութեան մէջ արտաքին առարկաներն և երեւոյթները նոյնպէս պէտք է անջատ երեւան, բայց վերոյիշեալ խմբակցական գիտակցութեան կոնսուրօլի շնորհիւ մեզանում արժատանում է հաւատ արտաքին աշխարհի և նրա երեւոյթների մշտա-

կանութեան մասին:

Մի հանգամանք նոյնպէս նպաստում է մեր՝ արտաքին աշխարհի մասին, ամբողջացած կանոնաւոր հայեացք ունենալու — դա արտաքին բնութեան շատ խոշոտ երեւոյթների յաճախակի և միևնոյն ժամանակ կանոնաւոր կրկնողութիւն է: Այդպէս են երկնային մարմինների շարժումները, ցերեկուայ և գիշերուայ, տարուայ եղանակների և բնութեան բաղմաթիւ երեւոյթների կանոնաւոր կրկնութիւնը: Այդպիսի կանոնաւոր պարբերականութիւնը մեր մտքի մէջ կապակցում է բնութեան երեւոյթների մէջ շղթայի բաժան օղակները և մեզ շրջապատող աշխարհը հիւսում՝ անխղելի մի ամբողջութիւն է դարձնում: Իսկ մեր ներքին աշխարհի երեւոյթները միացնելու այդ պայմանները շատ էլ նպաստաւոր չեն դառաւորում:

Ծիշտ է, մեր գիտակցութեան մէջ շատ երեւոյթներ կրկնուում են նոյն կանոնաւորութեամբ, ինչպէս և այն արտաքին երեւոյթները, որոնք նրանց շարժառիթն են, բայց մենք բնազդմամբ շատ կանոնաւոր կերպով հոգեբանական կրկնող երեւոյթների այդ մշտականութիւնը վերագրում ենք այն արտաքին պատճառների, որոնց հետ նրանք կապուած են:

Մենք այդ մշտականութիւնն ու կանոնաւորութիւնը վերագրում ենք բնութեան և ոչ թէ մեր անձնական գիտակցութեան:

Բայց կայ հոգեբանական երեւոյթների մի գասակարգ, որը մեր մէջ ծնունդ է առնում կանոնաւոր կերպով և կարծես առանց արտաքին բնութեան ներգործութեան՝ կարծէք վերջինից բոլորովին անկախ — դա մեր մարմնի գիտակցութիւնն է, մեր զգացմունքները, ցանկութիւնները, ձգտումները և գործողութիւնները, այդ բոլորը վերաբերում է մեր անձնաւորութեան, մեր ես-ին: Այդ տեսակ կրկնող երեւոյթների գիտակցութեան ազդեցութեան շնորհիւն է կազմակերպում մեր այն համոզմունքը, կամ աւելի ճիշտն առած՝ հաւատը, որ մեր ներքը գոյութիւն ունի մի ինչ որ մշտական, արտաքին

քնութիւնից անկախ, մեր հոգեկան եսը:

Մարդկանց իրար հետ համեմատելով, մենք տեսնում ենք թէ նրանք իրար շատ են տարբերում յիշողութեան տեղութեամբ և այն կայունութեամբ, որով օժտուած են մտապատկերները, մտքերը, ձգտումները, զգացմունքներն և այլն նրանց գիտակցութեան մէջ: Վարժութիւնը բարձրացնում է այդ ընդունակութիւնը, իսկ յօգնածութիւնն ու հիւանդութիւնը — թուլացնում: Մանուկներն ու ծերունիներն այդ կողմից աւելի թոյլ են, քան կեանքի առոյգ հասակում եղածները: Կանայք յաճախ աւելի թոյլ են իրենց գիտակցութեան պայծառութեամբ և կայունութեամբ: Շնորհալիութիւնն ու տաղանդաւորութիւնը հետեանք են գիտակցութեան մէջ սեփական դրութիւններ պայծառ և տեղաբար վերատադրելու ընդունակութեան:

Գիտակցութեան այդ սահմանափակ տեղութեան (фиксация) վրայ արդեօք իբրև ճակատագրական, անփոփոխութեան պէտք է նայենք, թէ կարելի է յուսալ, որ մարդկային ցեղի էվօլյուցիան մեղ կը հասցնի հոգեկան այդ յատկութեան մեծանալուն և կընդարձակի այդ ընդունակութեան սահմանների չափը:

Արդէն այդ ընդունակութեան վերոյիշեալ անհատական տատանումները և տարբերութիւնները մեր վերջին ենթադրութիւնը հնարաւոր են դարձնում: Փորձը ցոյց է տալիս, որ ուշադրութիւնը, այսինքն գիտակցութեան որոշ երևոյթը տեղաբար վերատադրելու ընդունակութիւնը պարբերական կանոնաւոր կրթութեանց շնորհիւ կարող է զգալի կերպով զարգանալ: Ժառանգականութեան ճանապարհով գիտակցութեան այդ ուժեղացումն կարող է հաղորդուել յետագայ սերունդներին և յառաջագիմել սերնդէ սերունդ: Այդ պատճառով էլ ցնորք չ' լինիլ, եթէ յոյս տածենք, որ հեռաւոր ապագայում մարդիկ կարող կլինին իրենց հոգեկան երևոյթներն աւելի կայուն դարձնելու: Եւ կարող է պատահել, որ մեր տպաւորութիւնների աւելի մեծ ծառայութեան և տեղութեան ժամա-

նակ մենք ընդունակ կը դառնանք մեր հոգեկան աշխարհը մտաւորապէս առաւել ամբողջացած, աւելի ամիրով երեւակայելու, քան ինչ որ կարողանում ենք այժմս: Այն ժամանակ գուցէ անյայտանայ հոգեկան և ֆիզիքական աշխարհի ամենամեծ տարբերութիւններից մինը, գուցէ քանդուի այն խոչընդոտը, որ ներկայումս խանգարում է ըմբռնել գիտակցութեան և ֆիզիքական երևոյթների համանմանութիւնը:

Իսկ առ այժմս գիտակցութեան երևոյթների անկաշունութիւնն ու աղօտութիւնը (թոյլ ֆիկսացիան) արգելք է դառնում այդ երևոյթների համադրութեան և բաժանում նրանց ըստ ժամանակի: Հոգեբանական երևոյթների համադրութեան դէմ պակաս արգելք չի ներկայացնում այն՝ իւրաքանչիւր մարդուն անձնական փորձից ծանօթ հանգամանքը, որ մենք որոշ ընդհանուր մեր գիտակցութեան մէջ չենք կարող միաժամանակ պահպանել երեք չորս պայծառ տպաւորութիւն: Երբ մենք գիտում ենք մեր առաջ դրուած պատկերը, որի վրայ նկարած են մի քանի դէմքեր կամ առարկաներ, մենք կարող ենք որոշ աստիճանի պարզ և պայծառ տեսնել մի միայն մի դէմք, այսինքն՝ — որքան աւելի պարզ և գիտակցաբար ենք մենք իւրացնում պատկերի որ և է մասը, այնքան սահմանափակ է լինում տպաւորութեան ծաւալը, այնքան փոքր է լինում մեր գիտակցութեան ծաւալը ներկայ ընդհանուր: Մեր գիտակցութեան ասպարիզի այդ սահմանափակութիւնը, կամ մի վայրկեանում մեզ մատչելի տպաւորութեանց շրջանակի սահմանափակ լինելը, հոգեբանութեան մէջ յայտնի է «գիտակցութեան միութեան օրէնք» անունով:

Երաժշտութիւն լսելիս մարդկանց մեծագոյն մասը իւրաքանչիւր վայրկեանում ըմբռնում է այս կամ այն ձայնը և մի միայն քչերը երկարամեայ փորձառութիւնից յետոյ ընդունակութիւն են ձեռք բերում միաժամանակ կամ շատ կարճ միջոցում ըմբռնելու զանազան գործիքների հանած բոլոր հիմնական ձայները և եղանակի ամ-

բողջութիւնը, որը ստացւում է մասնակի ձայների համագումարից:

Բայց և այնպէս ամենափորձուած երաժշտական ականջ ունենալիս անգամ բաւական է, որ ուշադրութիւնը կեդրոնացնենք որ և է նօտայի կամ դորժիքի ձայնի վրայ և իսկոյն մնացած բոլոր ձայներն անյայտանում են մեր գիտակցութիւնից:

(Շարունակելի).

2. ԴԻՐՔ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

(Շարունակութիւն *)

Պլատոնի երկասիրութիւններէից մեզ համար կարեւորէ այստեղ միայն մէկը, առաջին մեզ հասած կոմմունիզմի իմաստասիրական համակարգուած պաշտպանութիւն—«politeia», զիւրք պետութեան մասին, որ հաւանականօրէն 368 թուին է երեւան եկել, Պլատոնի դէպի Դիոնեսիոս Կրտսերի պալատը կատարած առաջին ճանապարհորդութիւնից քիչ առաջ:

Այդ գրքի բովանդակութեան էական մասը կազմում է այն հարցի քննութիւնը, թէ ո՞րն է արդեօք պետութեան և համայնքի ամենալաւ կազմութիւնը:

Որ պետութեան և համայնքի դոյութիւն ունեցող ձևերը վատ են, ըստ Պլատոնի ոչ մի կասկած չկար:

Մասնաւոր սեպհականութիւնը, ասում է նա, հարուստների և աղքատների հակադրութիւնը պետութիւնների անկում է բերում: Արդեօք բարեգործութիւնը և հարստութիւնը այնպէս չեն յարաբերում միմեանց, որ եթէ նոքա դրուէին կշեռքի թաթերում, այն ժամանակ նրանցից մէկը կ'ցածանար այնքան, ինչքան միւսը բարձրանար... Հետեւաբար եթէ որ և է պետութեան մէջ շատ են յարգում հարստութիւնը և հարուստներին, ապա աւելի քիչ են յարգում բարեգործութիւնը և բարեգործներին... Այդպիսի պետութիւնը ոչ թէ մէկ, այլ երկու պետութիւն է դառնում. նրանցից մէկը կազմում են աղքատները, իսկ միւսը

*) Տես Արարատ է—Ը էջ 685: